

AZ ETHIKAI DETERMINISMUS ELMÉLETE.

Második közlemény. *)

II.

A SZABAD AKARAT KRITIKAI ELEMZÉSE.

Fogalom-magyarázatok. A szabadság fogalma. Az akarat. A tehetségek elmélete. A szabad akarat. Indeterminismus. Syncretismus. Phys. determinismus. Értelmes es erkölcsi akarat.

A discussio az akarat erejéről, hatásköréről és functióiról foly. Vagy talán érthetőbben kifejezve: a szabad akaratról; azon ethikai kérdések egyikéről tehát, a mely fontossága mellett még a legösszekuszáltabb, és értelmetlenül összezavartabb ethikai problémák egyike is egyszersmind. Mindenesetre helyén lesz tehát, hogy mielőtt érdemies fejtegetésekhez fognánk, némi fogalom-magyarázatok előrebocsátásával már jóelőre elejét vegyük minden esetleges vagy czélzatos félreértésnek és rossz-akaratú ferdítésnek; és egész szabatossággal kijelöljük az álláspontot, a melyet elfoglalandók leszünk. A kérdéses fogalmak: a szabadság, az akarat és a szabad akarat fogalmai.

Mi tehát a szabadság?

Schopenhauer szerint «negatív fogalom». Ezzel a szóval — úgy mond — csak a hiányozását gondoljuk mindannak, a mi nyűgözne vagy gátolna; holott emennek, minthogy erő gyanánt működik, positiv valaminek kell okvetetlenül lennie.**) És Schopenhauernek teljesen igaza van. Szabadság alatt szoros metaphysikai értelemben csakugyan nem érthetni egyebet, mint az

*) Az első közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 159. számában.

**) Schopenhauer: *Die beiden Grundproblemen der Ethik*. I. *Ueber die Freiheit des menschl. Willens*. 1860.

okvetetlenség, a kényszer, a korlátoltság és függés ellenkezőjét. A hol valaminek meg kell történnie, történjék az bármi okból, ott nincs szabadság. A mi függ, vagy korlátok közé van szorítva, az már nem szabad, legyen az a függés vagy korlátoltság bármily természetű... A szabadság nem tűr korlátokat. Épen ezért, e függetlenség, korláttalanság természeténél és jellegénél fogva a szabadság fogalmában «az absolutum» fogalma is befoglaltatik. A szabadság absolut függetlenség, absolut korláttalanság; szoros philosophiai értelemben «szabad» csak az, a mi függetlenül minden októl, minden tényezőtől — kizárólagosan önjelétől, minden akadálytól menten, tisztán önelhatározásánál fogva, kénye-kedve szerint tehet mindent... föltétlenül. A hol már okok döntenek, és különféle föltételek, tényezők összehatásától függ az eredmény, mint általában minden természeti tüneményben és emberi cselekedetben — ott már nincs helye a szabadságnak. És ha mégis alkalmazom e fogalmat — olyan tág fogalmat használok és viszek bele a tudományos kutatásba, a melyet mindenki annyiféleképen ért és értelmez, a mint épen neki tetszik, s a melyet épen azért correcte csak akkor lehet alkalmazni, ha egyúttal megjelelem a korlátokat is, melyek közé ez a szabadság szorítva van; különben egy üres fogalmat applikáltam, melynek így, egyszerűen odavetetten — semmi értelme sincs, és a mely semmiféle tüneményt sem fejt meg. A «liberum arbitrium indifferentiæ» fogalmának is az a hibája, hogy ilyen tartalom nélkül való, üres fogalom, a melynek épen ezért hasznát sem veheti a tudomány, mert vele és általa egyetlenegy tüneményt sem fejthetni meg, sem a természeti, sem az erkölcsi, sem az értelmi világban. A természetben mindenütt, a legcsekélyebb s a legösszetettebb tüneményben — mindenben csak okok és törvények uralkodnak. Mindennek megvan a maga oka; megvannak működésének tényezői és föltételei, melyek szerint tesz, mozog; s a melyek változtával változik mozgása is. Tehát mindenütt és mindenben csak ok, föltét, függés és korlátoltság: azaz egyetemes ok- és törvényszerűség — melylyel szemben minden szabadság csupán kisebb-nagyobb korlátozottság és függés, de épen nem olyan szabadság, mely sem okot, sem törvényt nem ismer.

És mi az akarat? A speculativ közvetítő-bölcsélet lélektana szerint az emberi szellemnek azon önálló tehetsége, mely-

nélfogva menten minden indoktól, csupán saját önelhatározásával, önkényileg határozza el magát az ember cselekvésre. Tehát az elhatározás és végrehajtás tehetsége, az úgynevezett tetterő. Kérdés azonban, vajon helyes-e ez az értelmezés? Lehet-e vele és általa csak egyetlen tüneményt is megfejteni azokból a szövevényes jelenségekből, melyeket az akarat különféle nyilvánulatai fölmutatnak? És a netalán adott megfejtés kielégítheti-e a kutatás mai eszközeivel dolgozó, fegyelmezettebb értelmet is? A válasz, melyet a tudományos, physiologiai alapokra fektetett lélektan ad e tekintetben, a mily határozott — ép oly lesújtó. A kérdéses definitio, mert alapjában és indokaiban egyaránt felületes és téves, alkalmazhatóságát tekintve pedig merőben használhatatlan, a modern tudomány eredményeivel szemben teljesen tarthatatlan. A tehetségek elméletét — a melyből folyólag dekretálták az akaratot is egy önálló lelki tehetségnek — ma már nem lehet komoly theoria gyanánt venni a tudományban, mert nemcsak hogy keletkezésében teljesen meghaladott álláspontra utal, de e mellett még abban a fogatkozásban is leledzik, hogy általa egyetlen lelki tüneményt sem lehet megfejteni. Ezt az egész elméletet tudniillik a régi tudomány arra a fonák okoskodásra alapította, hogy egész szellemi életünket, annak összes tüneteit és legkomplicáltabb folyamatait is, — menten, minden nehézség nélkül megfejthetjük, csak egy csomó úgynevezett lelki tehetséget kell fölvennünk, a melyek aztán, mint megannyi titkos erő, — propria virtute, — hozzák létre mindezeket a műveleteket à la Molière opiumja, mely tudvalevőleg azért altat el, mert van benne valami altató-erő.*) De miféle gyermekes okoskodás ez? Tehát az által, hogy az emberi léleknek bizonyos tehetségeket tulajdonítanak — már maga az egész szellemi élet, a szellemi functiók egész mechanismusa, működésök folyamata és törvényei, s általok a szervezetben létrehozott változások is mind, egytől-egyig kielégítő magyarázatot nyertek? Holott pedig valójában ez a módja a tudományos megfejtésnek, semmi egyéb, mint egyszerű hypostasírozása ugyancsak annak a tüneménynek, a melynek megmagyarázása végett fölvetetett! Vajon szabad-e ily könnyedén elbánni, épen azon kérdésekkel, me-

*) «Opium facit dormire, quia est in eo virtus dormitiva, cuius est natura sensus assoupire.» Molière: *Mal. imag.*

lyek a tudomány legszövevényesebb problémái, s a melyekkel szemben nagyon megelégedhetünk, ha csak megközelítőleg pontos leírását és magyarázatát adhatjuk azon egyes psychikai folyamatoknak, melyek a lelki élet jelenségeinek egyikét vagy másikat kísérik és azok okai felől tájékoztatnak? Vagy éppen egy fonák hypothesisal mindjárt kimerítően, megfejtetteknek tekintsük azokat? Az újabb kutatás *) egész tendenciája és iránya éppen e célnak akar szolgálni, midőn halomra döntve a régi elméletet, exact kísérletekkel fog a munkához; és üres okoskodások helyett magának annak a szellemi műhelynek átkutatását tűzi földatául, a melyben ez a nagy munka foly: gondolataink, érzelmeink, vágyaink készülnek; hogy ily módon mentől alaposabban megismerkedhessék az egyes szellemi tüneteket kísérő folyamatokkal, és azokkal a szervekkel, melyek e műveleteket közvetítik. Nincs természetesebb tehát, semmint hogy az akarat régi definitióját sem acceptálhatja. Az akarat elnevezést tudományosan ma már nem használhatjuk más értelemben, mint azon — psychikai — inger megjelölésére, melyet különféle okok: vágyaink, szenvedélyeink, eszünk — úgy más physikai vagy társadalmi tényezők nyomása alatt érzünk, s a mely által valamely tett véghezvitelére vagy abbanhagyására indítatunk. Mely értelemben aztán egyebekben is szem előtt tartva a physiologiai lélektan eredményeit, úgy beszélhetünk az akaratról, mint az összes spontan (tudatos) psychikai tünetmények alapjáról. Mert tényleg ugyanaz a folyamat az, mely az apperceptio működésének alapjául szolgál — mint a mely az akarat-ingert létesíti; csak-hogy az első esetben pusztán a képzetek belső lefolyását szabályozza, holott az utóbbiban a belső kedélymozgalmaknak külső mozgásokká való átváltoztatását eszközli.

Hogy az akarat tevékenységét még sem minden spontan lelki funkciónál vesszszük észre egyformán, ennek oka abban rejlik, hogy a physikai ingerek majd élénkebben, majd gyöngébben jelenkeznek, sőt legtöbb esetben oly gyöngék, hogy alig észrevehetők. Ez utóbbi esetekben aztán úgy látszik, mintha a gondolatmenet és mozgások egészen magoktól, minden hozzájárulásunk nélkül létesülnének. Hogy az akarat-

*) L. Meynert, Wundt, s az úgynevezett physiol. iskola kutatásait.

tevékenység tőlünk indul ki, ezt rendszerint csak azon esetekben vesszük világosan észre, melyekben a különböző fölmerült képzetek között ingadozunk, és egyszerre nem tudjuk eldönteni, hogy a lehető cselekvések között melyiket fogjuk választani — mert csak ez esetekben szoktuk élesebben szemközt állítani a különböző ingereket, melyek részint a külső benyomásokból, részint képzeink kapcsolata alapján keletkezeten, gondolataink menetére és cselekvéseinkre befolyanak. Tényleg azonban az akarat befolyását illetőleg, az első és második eset között semmi különbség sincsen. S a mi az utóbbi esetben az «akarat» hatását és közbelépését határozottabbnak tűnneti föl, egyszersmind úgy állítja elő az «akaratot», mint a mely minden ok nélkül, teljesen csak rejtelmes önkényénél fogva, tehát indeterministice határozhatná el magát, és választhatna az indokok közül: ez nem egyéb, mint azon pszichikai folyamat, mely az akarat-functio tisztán lélektani lefolyásánál természet-szerűleg létesül, s mint az elhatározást megelőző mozzanat szerepel.

A tudat a képzetek szakadatlan váltakozásának színhelye; s e képzetek részint tartalmoknál fogva, részint érzelmekkel összekötöten alkotják azokat a pszichikai ingereket, a melyek alapján az egyéni character közbelépésével elhatározásaink és cselekvéseink létrejönnek.

Kétségtelen tehát, hogy a mint e képzetek, vagy a velők kapcsolt kedélymozgalmak közül hol az egyik, hol a másik emelkedik túlsúlyra, vagy épen huzamosabban uralkodó képzetté válik az: elhatározásainkat is másképen befolyásolja; minélfogva az a látszat, mintha az akarat minden ok nélkül, pusztán csak saját tetszése és önkénye szerint választhatna, csak onnan ered, mert olyan abszolút biztossággal, a milyen szükséges volna, hogy tisztán belássuk, hogy ez vagy azon indok mennyire van túlsúlyban a többi fölött — soha sem ismerhetjük ki sem egyéni természetünket, melyre az indok hat; de az indokot sem, mely akaratunkat elhatározásra indítja.

Az indokok küzdelme egymással vagy egymás közt, okvetetlenül s az illető folyamat természetéből folyólag hozza létre tehát azt a tanakodásszerű fontolgotást is, melylyel az indokokat mérlegelni szoktuk, mielőtt magunkat tette határozónók, s a mely aztán azt a látszatot is szüli, hogy egyesegyedül csak a mi tetszésünktől függ, melyik indokot válasz-

szuk és tegyük eldöntő okká. Holott tényleg az akarat, egyfelől az egyéni természet — a character, másfelől a ható motívumok kettős determinációja alatt áll; minélfogva sem olynemű önkényről, a milyen az indeterminizmusnak vagy syncretizmusnak nevezett elméletben foglaltatik, hogy tudniillik az ember korlátatlan szabad akaratánál fogva mindig és mindenben úgy határozhatja el magát, a mint neki tetszik; sem olyan kényszerről, a milyenről az úgynevezett phys. determinizmus beszél, nem lehet komolyan szó az akarat problémájának megoldásánál, hanem csak egy olyan elmélet biztathat sikerrel, mely úgy az indokok súlyát, valamint a character individualis természetét kellőleg mérlegelve állapítja meg elveit, és formulázza álláspontját és tantételeit az akarat hatásköréről és funkciójáról.

És ebben az eredményben a harmadik alapfogalomra, a «szabad akarat» fogalmára is meg van adva a válasz.

Ha sem az indeterministikus, sem a syncretistikus szabad akarat fogalmát nem lehet tudományosan construálni és beigtatni a lélektan rendszerébe; mert sem a physikai, sem a szellemi, sem az erkölcsi élet háztartásában nem lehet helye és alkalmazása egy olyan «kiváltságos tehetségnek», mely független elhatározásával magát a természet egyetemes törvényszerűségén könnyedén túltehetné, és tulajdonosát a természetén kívül, sőt a fölé helyezné; ha továbbá az akarat-élet összes nyilvánulatai egyenkint és összesen a mellett tanúskodnak, hogy akaratműködést indokok nélkül nem is képzelhetni, s a mi az akaratot elhatározásra indítja, az nem lehet egyéb, mint a képzetek tartalma és a velök kapcsolatos kedélymozgalmak, a melyekre aztán a character reagál (a mi azonban épen nem annyit tesz, hogy az ember vakon hódol a physikai kényszerűség erejével rá ható indoknak [mint a phys. determinizmus tanítja], hanem hogy értelmének és erkölcsi characterének nyomása alatt akar és határozza el magát): úgy egészen nyilvános dolog, hogy az indeterminált akarat helyét e rendszer értelmében az értelmes és erkölcsi akaratnak kell elfoglalnia, mely minden ízében kapcsolatos az egyén egész individualitásával és ebből folyólag minden magasabb, rejtelmes tehetség beavatkozása nélkül, de nem is physikai kényszerűséggel, hanem természetének megfelelő lélektani folyamat útján hozza létre a szellemi és erkölcsi világ tüneményeit. Az indetermi-

nismus már alapjában elhibázott és összes érveiben tarthatatlan elmélet gyanánt tűnik elő, a phys. determinismus ellenben olyanúl, a melyben helyes ugyan az alapgondolat, de helytelen és téves annak a merev keresztülvitele és alkalmazása az ember szellemi és erkölcsi életére, miért is e tekintetben több oldalú kiigazítást igényel.

Csak az a kérdés, vajon az akarat általunk formulázott fogalma nem áll-e valamiféle ellenmondásban a szellemi és társadalmi erkölcsi élet tünetényeivel?

És viszont, hogy szolgáltatnak-e ugyane jelenségek, és milyen fontos érveket szolgáltatnak tartalmának helyessége mellett?

Mindenesetre nagy fontosságú kérdések. Érdekünkben áll, hogy minél megbízhatóbb adatok és bizonyítékok alapján válaszolhassunk rájuk. Épen azért talán legcélszerűbb lesz, ha magokhoz e tünetényekhez: a szellemi és társadalmi élet jelenségeihez fordulunk tanácsadásukért.

III.

AZ EMBER LÉLEKTANI SZEMPONTBÓL.

Mint physikai ember.

A lelki élet tünetényei es az indeterminismus. Physikai és psychikai determinismus. Az élő szervezet hatása. Individualitás. Az örökles: Reich. Brace. Morel. Az öntudat és a szabad akarat. Schopenhauer. Végeredmény.

Határozottan állíthatni, hogy a szellemi élet összes tünetényei, a psycho-genesis tényei csak épen úgy, mint a lelki működések valamennyi formája egyképen az indeterminismus ellen vallanak; de relative a phys. determinismus ellen is tanúskodnak. Nincsen egyetlen jól megismert psychikai jelenség, mely ne utalna arra, hogy az ember lelki életében is minden bár legcsekélyebbnek látszó változás nemcsak megszabott törvények szerint jön létre, hanem ugyanilyen okok és tényezők összehatásának természetes eredménye.

Ebből a szempontból tehát egészen nyilvánvaló, hogy a lelki jelenségek deterministikus természetűek. Csakhogy ez a determinismus nem physikai, hanem psychikai determinismus,

mely a szellemi fejlődés tényeivel is számol, s az okok merev mechanikai hatása helyett, azok relativ, s az egyéni értelem- és characterhez mért hatására számít, és ezen az alapon származtatja tantételeit és vonja le következtetéseit az akarat szerepét és hatáskörét illetőleg. Az indokolás hadd szorítkozék pusztá tények egyszerű fölsorolására.

Tények bizonyítják, hogy az összes lelki állapotok az élő szervezet, az úgynevezett organisatio sokoldalú befolyása alatt állanak, s egyetlenegy olyan lelki tüneményt sem lehet fölmutatni, a mely függetlenül jött volna létre az organisatiótól. Általán ismeretes dolog, hogy a külső physikai befolyások: levegő, élelem, éghajlat; úgy az idegrendszer alkata, a vér minősége és mennyisége, agyvelő-szerkezet stb. módosítják a lelki állapotokat, elannyira, hogy a mit lelki életnek nevezünk, az szorosan véve, az organisatio közbelépése nélkül nem is gondolható. Az organisatio pedig absolute nem függ a mi tetszésünktől! Az az úgynevezett individualitás vagy egyéni természet, melynek rendszerint hódolnunk kell, egyfelől a származásnak, másfelől azon életviszonyoknak okvetetlen eredménye, a melyek közé akarva-nemakarva jutunk. És ez individualitás határait túllépni senkinek sem lehet. Testi, lelki alapsajátságainkat magunkkal hozzuk a világra, és azokat — gyökerekben — megváltoztatni senkinek sem áll hatalmában! Az ember csak azzá fejlődhetik, a mivé individualitása kvalifikálja. Magok a különböző physikai és psychikai hatások — életviszonyok, a melyek között keletkezik s fejlődik az ember, csakis az eredeti korlátok határain belül módosíthatják az egyéni természetet, de ez esetben is a módosítás okvetetlen eredménye a ható tényezőknek; hol fog tehát kezdődni az indeterministikus szabad akarat terrenuma, a mikor az úgynevezett lelki életben is minden tünemény, okoknak kifolyása? A hülye, az esztelen, az örült stb. kénytelen hordozni és viselni abnormis organisatiója gyászos kényszerét. És ez így van minden lelki állapotra nézve. A kinek minő az idegrendszere, véralkata, constitutiója stb. . . . annak ugyanolyanok a lelki állapotai is. A szenvedélyes, indulatos ember — vágyainak, indulatainak, szenvedélyeinek rabja. A kinél pedig az okosság győzte le a szenvedélyt — annál az okosság leszzen a cselekvések létrehozó motivuma. De azért az ok csak ok marad mindig; s bármilyen ok nyomása alatt kelljen is cselekednem, az a végeredményt illetőleg mind-

egy, mert minden ok kizárja az önkényt — az indeterminált elhatározást.

Hát még az öröklés tünetenyei? Az a physiologiai tény, hogy a szervezet sajátosságai és különösségei s a velök összekötött állapotok: hajlamok, dispositiók gyakran esetről-esetre kimutatható módon harmad-, negyedízigen is átszármaznak egyik ivadékról a másokra? És pedig nemcsak a testi, úgynevezett physikai sajátosságok, hanem még a lelkiek is; sőt a mint a legújabb kutatások kiderítették, még az erkölcsi hajlamok is alávetvék az öröklés törvényének. Vajon e tények hogyan lesznek összeegyeztethetők az indeterminismus tantétéleivel?

Pedig ezeket a tényeket tagadni nem lehet.

Hiszen a morál- és kriminál-statisztika s a bűntények psychológiája kézzelfogható adatokkal szolgálnak e tekintetben. S a hajlamok és szenvedélyek természetana meg nagyon is érthető tényekkel világosítja meg ezt a tünetenyt, a melynek végleges megfejtése, egyáltalán annak a kérdésnek tisztázása: hogy milyen viszonyban van az organisatio a moralitással? nem egy előítéletet és balvéleményt fog eloszlatni az ethika keretén belül is. A mint egyes, e tekintetben megejtett kutatások már eddig is nem egy ethikai kérdés alapos megoldását segítették elő. Csak dr. Reich: *Ueber einige Beziehungen der Organisation zur Moral* című értekezésére; Maudsley,¹⁾ Ribot,²⁾ Beta,³⁾ Dusart,⁴⁾ Lauvergne,⁵⁾ Brace,⁶⁾ Büchner⁷⁾ stb. nevezetes kutatásaira akarok utalni... ezekből eléggé kitűnik, miféle szerepe van a szabad akaratnak a moralitás vagy immoralitás létrehozatalában; szemben azon befolyásokkal és tényezőkkel, melyeket az öröklés s ez úton az organisatio szolgáltatnak.

¹⁾ Maudsley: *Die Physiologie und Pathologie der Seele*. (Deutsch v. Rudolph Böhm. Würzburg, 1870.)

²⁾ Ribot: *L'hérédité. Étude psychologique sur ses phénomènes, ses lois, ses causes, ses conséquences*. Páris, 1873.

³⁾ Beta: *Wohl- und Uebelthäter in unseren Grossstädten*. Berlin, 1875.

⁴⁾ Dusart: *De l'inanition minérale dans les maladies*. Páris, 1874.

⁵⁾ Lauvergne: *Les forçats considérés sous le rapport physiol. moral et intell.* stb. Páris, 1841.

⁶⁾ Brace: *The Dangerous Classes of New-York (La revue scientifique XII. S. 3 a. 2 sem. 1874.)*

⁷⁾ Büchner: *Die Macht der Vererbung*. Leipzig, 1882.

Reich fönjelzett értekezésében kimutatja, hogy az organisatio tüzetesebb tanulmányozása egyeseknél és egész néposztályoknál, azon eredményhez vezet, hogy a moralis bajok mélyen ható betegségek szükségképeni következményei: «Skrophelsucht, Rachitis und Lustseuche machen die stofflichen Veranlassungen aller Hemmnisse in der Schädelformation aus, und die Vernachlässigung in Bezug Hygiene und Moral unterstützt die Wirkungen des Siechthums in der beträchtlichsten Weise. Ohne Skrophelsucht, Rachitis und Lustseuche auf der einen, ohne feuchte, dunkle, kalte Wohnungen und bittere Noth auf der anderen Seite, gäbe es keine Hemmungen in der Entwicklung des Gehirns, des Schädels, und in weiterer Folge keine moralische Pest». (Reich: *Athenaeum*. Monatsschrift II., III. Heft. Jena, 1876.) Henri Maudsley pedig bebizonyítja (*Le crime et la folie*. Paris, 1874.), hogy az organisatio különösségei, melyek erkölcsi kihágásoknak alapúl szolgálnak, átszármaznak a szülőkről a gyermekekre. «A jóra vagy rosszra való ingereltetésben — úgy mond — semmi esetleges vagy természetfölötti sincsen; az egyik úgy, mint a másik az öröklés és nevelés eredménye.» Ezt a tant Brace is constatalja, erre vezetve azon kimerítő tanulmánya által, melylyel New-York népességének veszélyes osztályát vette vizsgálat alá. Brace úgy találta, hogy a gonosz szenvedélyek, sajátlag azok organikus alapjaik, bámulatos szabályossággal örököltetnek. Hasonló eredményre jut Morel is; *) több általa észlelt esetet említ föl, melyekből azt a tapasztalatot merítette, hogy iszákos szülők gyermekeinél már idejekorán a leghatározottabb hajlam mutatkozott kegyetlenkedések elkövetésére; úgy hogy ebből az iszákosság végzetes befolyását a következő nemzedékre nem lehetett el nem ismernie.

Messzire vezetne fölhoznom itt mindazon részletes adatokat, melyekből az organisatio változásainak a moralitással való kapcsolata következik — ez maga egy terjedelmes külön tanulmány érdekes tárgya lenne, de legyen elég e helyütt csak a végeredményt igatnom ide, mely szerint az erkölcsi élet minden legcsekélyebb nyilvánulásában a legbensőbb kapcsolatban van az organisatio állapotával és minőségével: «Az oly

*) Morel: *Traité des degeneresceuses physiques intellectuelles et morales de l'espèce humain*. Paris, 1857.

szervezetnek, melynek nedveiben és szövetében fontos alkotórészek hiányzanak, és a melynek működései annak következtében nem folynak kellő erélylyel, minden módon el kell vesztienie szellemi élénkségét és mozgékonyágát is. Az erkölcsi élet minden jelenségeiben a legszorosabb függésben van a szervek s kivált az agyvelő energiájának az állapotától, minél fogva, ha az úgynevezett tápláló nedvek nincsenek meg elegendő mennyiségben, akkor az erkölcsi tevékenység egésze is nyavalyásnak és alacsony fokon állónak mutatkozik.»

«Ép, egészséges erkölcs, erény és boldogság — első sorban és mindenekfölött a testnek lehetőleg normális oekonomiájától, a jó egészség- és testfejléstől függnék. Ezek a viszonyok vetik meg alapját az akarat azon minőségének, mely nélkül erkölcsi-leg erényes és boldog senki sem lehet. Az akarat az ő egész minő- és mivoltában a középponti idegszervek mulékony vagy állandó állapotának felel meg egészen — mint azok működésének nyilvánulata.»*) És alább (i. m. 153. lap):

Egész bizton állíthatni tehát, hogy «az erkölcsi bajok összesége, az agy- és gerinczvelő szerveinek elbetegesedésében áll, és skrophulás, rachitises, köszvényes vagy másféle dyskratikusan nyugszik; hogy meg legyünk tőle óva, az egészen attól függ, hogy a dyskrasiát távolítsuk el, vagy gyógyítsuk meg a physika befolyásai: a hygiene, a nevelés és bölcs kormányzás által. Mert minden erkölcsi bajok gyökerét leghatalmasabban gyarapítják a szervezetben a külső élet kedvezőtlen viszonyai. E viszonyok rosszabbultával az erkölcsi bajok is minden alakjaikban súlyosodnak és szaporodnak, s a népek mind nagyobb és nagyobb részére terjednek el — miután ilyen körülmények között a szervies alapok folyvást betegesebb állapotba jutnak».

Az újabb kutatások e fontos eredményeivel szemben, nem kérdezhetni-e már méltán, hogy ugyan miben nyilvánul hát az akarat hatása? Ha az organisationnak oly mélyen ható befolyása van az emberi cselekvésekre, s így a moralitás- és immoralitásra is; s ha még az erkölcsi hajlamok is örökölhetők: e leküzdhetetlen korlátok között hogyan lehet korláttalanul szabad elhatározásról szó? Hiszen jól megfontolva a dolgot, az az egyéni indeterminismus már magában véve sem

*) Reich: *Athenaeum*. III. Heft 135. lap.

egyéb, mint egy goromba ellentmondás — *contradictio in adjecto*. Ugyanis eltagadhatatlan lélektani tény, hogy minden egyes embernek megvan a maga egyéni természete vagy individualitása, melyből lehetetlen kilépnie. Nagyon természetes tehát, hogy még ha volna is szabad akarata — azt csakis e korlátok között használhatná. Csakis szervezete keretében érvényesíthetné; nem pedig függetlenül, nem szabadon. Még a legjobb esetben is tehát csak olyan szabad akarata van az embernek — a mely nem szabad.

Igen ám; de hát az öntudat? Nem bizonyít-e az öntudat minden bizonyító oknál kézzelfoghatóbban a szabad akarat mellett? Nem érzi-e, nem tudja-e mindenki, hogy az indokok között, a melyek őt cselekvésre hajtják vagy attól visszatartóztatják, szabadon választhat, és tetszése szerint határozhatja el magát *pro* vagy *contra*? Nem tehetek-e én, a mit akarok, fölteve, hogy akaratom külső akadályokba nem ütközik?

Ez és hasonló argumentumok úgy látszik, hogy talán mégis az indeterminált akarat mellett tanúskodnak?!

Meglehet. Nehogy azonban vagy talán félreértsük vagy épen tévesen értelmezzük tanúskodásukat; nem lesz helyen kívül, ha előbb tisztázni kívánjuk a forrást, a melyből fakadnak.

Ugyan mi tehát az az öntudat a szó közönséges jelentménye szerint, a melyben itt is veendő? Semmi egyéb, mint énünk tudata. Azaz: gondolatainknak, érzelmeinknek, vágyainknak és mindezekkel az állapotokkal összenőtt egyéniségünknek ismerete; gorombán kifejezve: összes lelki functióinknak «szellemi csapadéka». A milyen valakinek a szellemi fejlettsége, olyan az öntudata.*) A ki tehát már gyermekkorától folyton-folyvást csak azt a tanítást hallja, hogy neki szabad akarata van, a melynek erejénél fogva minden egyes esetben úgy határozhatja el magát, a mint neki tetszik (mely tételt azonban valódi értelme szerint meg sem ért); annak az öntudata természetesen a mellett fog tanúskodni, hogy neki igen is van szabad akarata. Míg ellenkezőleg az, a ki mélyebben is belehatolt e problema lényegébe, és minden lépten-nyomon kénytelen volt meggyőződni a fejtegetett álláspont kicsinyes okoskodásainak értéktelen voltáról: öntudatában sem fog

*) L. Buckle f. i. m.

más eredményre juthatni, mint arra, hogy bizony minden emberi elhatározás és cselekedet kivétel nélkül okok kényszerítő nyomása alatt jön létre, oly értelemben vett szabad akaratról tehát, mintha az embernek módjában állana kényekedve szerint válogatni a legkülönbözőbb indokok között, szó sem lehet. Melyik öntudatnak van már most igaza? És mit lehet adni egy olyatén tanúbizonyosság szavára, a mely ma ilyen, holnap meg éppen ellenkező tanúvallomást tesz? Nincs igaza Schopenhauernek? hogy az öntudat nemcsak hogy nem felelhet meg e kérdésre, de nem is értheti meg.*)

Tekintsük csak a dolgot közelebbről és tüzetesebben.

Az öntudat azt mondja: hogy «én azt tehetem, a mit akarok». És ebben az öntudatnak tökéletesen igaza van. De «akarhatok-e egyebet, mint a mit akartam», a mit akarnom kellett? ez itt a kérdés, és erre a kérdésre már nagy bölcsen hallgat az egyszerű öntudat, noha éppen ezt kellene bizonyítania.

«Mindenkinek igen érthetően kimondja az öntudata, hogy ő tehet, a mit akar. S minthogy egymással ellenkező cselekvényeket is akarhat — gondolatban, tehát a következmény valóban az, hogy ellenkezőt tehet is, ha akar. Már most ezt a műveletlen azzal véti össze, hogy ő adott esetben ellenkezőt akarhat is, és azt az akarat szabadságának nevezi. De az, hogy ő adott esetben ellenkezőt akarhasson, nincs bennfoglalva azon kimondásban, hanem csak annyi, hogy ellenkező két cselekvény közül, ha az egyiket akarja, megteheti, s ha a másikat akarja, azt is szintűgy megteheti. De hogy az adott esetben éppen úgy akarhatja-e az egyiket, mint a másikat, az még nincs tisztába hozva vele és mélyebb vizsgálat föladata, mintsem a csupa öntudat eldönteni bírná.»

«Az öntudat tagadhatatlan kimondása tehát «tehetem, a mit akarok» teljességgel semmit sem tartalmaz és semmit sem dönt el az akarat szabadsága ügyében, a mi abban állana, hogy akármely akarattényt (Willensakt) magát, adott esetben, adott jellemnél nem határozzák el okvetetlenül a külső körülmények, melyek közt az ember leledzik, hanem hogy az most egykép, de

*) Jenes natürliche, einfache, ja einfältige Selbstbewusstsein kann nicht einmal die Frage verstehen, geschweige sie beantworten Sch.: *Die beiden Grundpr. d. Eth.* I. 16. lap.

máskép is üthetne ki. Ámde e felől az öntudat némán hallgat; mert az ügy egészen kívül esik az ő bíróságán, minthogy a külvilág és az ember közti okozatviszonyon (Causalverhältniss) nyugszik.»

«Igen! teheted, a mit akarsz, csakhogy életednek minden pillanatában csak egyetlen egy meghatározott dolgot akarhatsz, és egyáltalában semmi mást nem, csak azt az egyet.» *)

Íme a rejtély kulcsa! Az öntudat egész tanúskodása az akarat kérdésében egy nagy tévedésen alapszik, melyet ha egyszer megértett valaki, könnyű kiigazítani; de nehéz volt arra úgy rámutatni, hogy mindenki megérthesse. Kiváltképen, miután e tévedést még az emberi értelem korlátolt volta is istápolta és szakadatlanul istápolja. Értelmünk korlátolt voltánál fogva ugyanis, mindaddig, míg nem ismerjük valamely ok hatását, természetesen tapogatóznunk kell azon eredmény felől is, melyet a kérdéses ok majd létrehoz; s ha több ok működik össze vagy egymás ellen, a legellentétebb combinatióknak is helyt kell engednünk, mert nem ismerve az okok hatását, hatásuk eredménye iránt sem lehetünk tisztában; s ha mégis az egyik oknak fontosabb szerepet tulajdonítunk, mint a másiknak, ez tisztán a mi egyéni fölfogásunk dolga, mely azonban az okok hatásának szabályozására vagy talán döntő erejökre épen semmi befolyással sincsen. Hisz akárhányszor megtörténik, hogy egészen ellenkezőleg üt ki a dolog, mint a hogyan mi gondoltuk.

A szabad akarat elméletének is ez az eredete. Mert legtöbb esetben épen nem ismerjük, sokszor rosszúl ismerjük vagy csak hiszszük, hogy jól ismerjük az okok és okozatok összehatásának azon szövevényes folyamatát, a mely elhatározásunkat létrehozta: azzal vágjuk ketté a gordiusi csomót, hogy minden további okoskodás nélkül, egyszerűen akaratunkat tesszük legfőbb okká, a helyett, hogy az egyes közreműködő okok erejét és hatásuk mérvét külön-külön tanulmányoznók, s az így nyert eredménynyel törekednénk fényt deríteni a szóban forgó pszichikai functióra. Ismernők csak pontosan mindazon okokat, melyek elhatározásainkat befolyásolták, bizonyára nem ringatnánk magunkat abban a csalódásban, hogy akaratunk erejével módunkban áll túltenni magunkat minden indokon.

*) Schopenhauer: I. m. 23., 24. lap.

Mint erről tényleg mindenki saját tapasztalásából is meggyőződhetik, midőn olyan indokokkal áll szemben, a melyek kényszerítő erejét már jól ismeri: előre tudja azt is, hogy nem fog másképen cselekedni bírni, mint a hogy azon indokok s az ő egyéni természete (character) követelik; bármint erősítse is öntudata, hogy hatalmában állana másképen is cselekednie.

„Se nem metaphora, se nem hyperbola. — jegyzi meg Schopenhauer, — hanem egészen száraz és betű szerinti igazság, hogy valamint egy golyó a tekéző asztalon nem mozdúlhat ki helyéből, míg lökést nem kap, épen úgy nem kelhet föl egy ember a székéről, míg valami indok el nem húzza vagy hajtja róla; de akkor aztán föl kell kelnie, épen oly okvetetlenül és mulhatatlanul, a mint a golyónak tovább kell gördülnie a lökésre. És azt várni, hogy valaki olyasmit tegyen, a mire épen semmi érdek sem ösztönzi, annyi mint azt várni, hogy egy darab fa hozzánk csúszszon, ha nem is húzzuk magunkhoz zsineggel.»

Így hát még az öntudat sem segíthet a szabad akarat baján. Az ember lelektana, lelki életének egész mechanizmusa, functióinak és jelenségeinek hosszú sorozata nemcsak hogy nem bizonyít a liberum arbitrium indifferentiæ, «a szabad választás» elmélete mellett, hanem a psych. determinismushoz vezet a leghatározottabban.

Vajon mit szól ehhez az eredményhez a sociologia?

IV.

AZ EMBER TÁRSADALMI SZEMPONTBÓL.

Mint társadalmi ember.

A társadalmi élet tünetnényei. A társ. tényezők hatása. A szenvedélyek psychológiája. Bünygyi esetek. A moralstatisztika adatai. Guerry. Mayr. Oettingen. Végeredmény: társadalmi determinismus.

Társadalmi szempontból akarván tekinteni az embert, azt hiszem, legczélszerűbb lesz száraz elméleti fejtegetések helyett mindjárt magát a társadalmi életet, úgy a hogy van, venni vizsgálat alá, s a moral-statisztika adatait kérdezni meg: mit szólnak az emberi cselekedetek természetéről és eredetéről, nem-

különben indokaikról. Hadd beszéljenek magok a tények, az egyes cselekedetek; tanúskodásukra, úgy vagyunk meggyőződve, legtöbbet adhatni, s a mi dolgunk csak az legyen, hogy megfelelő következtetéseket vonjunk le belőlök.

Már maga az a tény, hogy az ember «társadalmi ember» — *ἄνθρωπος πολιτικὸν ζῷον* — s hosszú évezredekre terjedő történelmi pályáján államokat szervezett és tartott fenn — s ma is állami életet él: eléggé mutatja, hogy az úgynevezett társadalmi tünetények sem az egyéni akarat véletlen eredményei, hanem meghatározott és föl is ismerhető ható-okok és tényezők szövevényes összeműködésének okvetetlen kifolyásai. Az embert bizonyára nem szeszélye, hanem eredeti természete, sajátos szükségai kényszerítették és hajtották a társadalmi együttlét korlátai közzé: már maga ez a társadalmi léte eléggé bizonyítja tehát bizonyos okok természetes hatását itt is.

«Ha a társadalmi élet összes nyilvánulataiban nem léteznék természetes okság, — mondja Herbert Spencer már fennebb is idézett munkájában, — akkor a törvényhozás és kormányzás merő képtelenség, mert a hol a jelenkező tünetényeknek semmi fölismerhető törvényei nincsenek, ott semmiféle hatásra sem számíthatni, ott tehát minden csupa zürzavar.» És Spencernek nagyon igaza van; törvényhozásnak, kormányzásnak csak akkor lehet értelme, ha föltételezzük, hogy a megalkotott törvényeknek, kormányrendeleteknek van is erejük, döntőleg befolyásolni az emberek elhatározását — legalább nagyban; hogy tehát azon indok, mely megtartásukat követeli, intenzívebb azon okoknál, melyek más tényezőkből keletkeznek és kivált intenzívebb a pusztá önkénynél! Azon föltevés mellett, hogy az emberek nem cselekesznek mindig és szükségképen a relative legerősebb indokok és characterök szerint, hanem kényök-kedvök szerint határozhatják el magokat ugyanazon esetben pro vagy contra... e föltevés mellett állami rend, együttlét nem képzelhető.

Ha pedig mindez így áll, úgy ebből önkényt következik, hogy az állami törvények, intézmények, ezek szelleme, a szokások, nevelés, nemzeti jelleg stb., szóval a társadalmi tényezők, más tényezőkkel szemben kisebb vagy nagyobb mérvben — de mindenesetre befolyanak az emberek cselekedeteire, s így a társadalmi ember szabad nem lehet.

Legalább így mutatja ezt az élet; így mutatják az embe-

rek cselekvései nagyban és kicsinyben; ezt bizonyítják a morál- és criminal-statisztika adatai!

Általában ismeretes dolog, mennyire rabja az ember a társadalmi szokásoknak, előítéleteknek s a különböző életviszonyoknak. Bátran állíthatni, hogy legtöbb esetben megtaláljuk a nyomait e nevezetes társadalmi tényezőknek cselekedeteinken. Nem mindennapi tünemény-e, hogy nyomasztóan érezzük bár bizonyos társadalmi előítéletek, szokások súlyát — és még sem bírjuk túltenni magunkat rajtok. Szeretnénk megszabadulni a lánczoktól, melyeket jobb belátásunk következtében oly nehéz elviselnünk, de nem lehet, mert a szokás, külső illem, előítélet nagyobb hatalmak a mi szegény akaratunknál. És nem érzi-e mindenki, mennyire alá vagyunk vetve azon életviszonyoknak, melyek közé akarva-nemakarva jutottunk!? *Occasio facit furem*. Hány tett nem jönne létre soha, ha nem volna meg hozzá a kedvező alkalom, ha hiányoznának a kedvező viszonyok, melyeknek létét köszönheti? Vizsgáljuk csak komolyabban tetteink eredetét, s rá fogunk jönni, hogy indok nélkül soha sem cselekedtünk; ellenkezőleg: minden véghezvitt cselekedetre úgy voltunk rákényszerítve, természetesen nem fizikai kényszerrel, hanem a character és motivumok együttes hatása alapján létrejött pszichikai inger erejével. A posteriori be kell látnunk, hogy az előfordult viszonyok közt, azzal az individualitással, melylyel bírnak, nem lehetett másképen tennünk, sőt a jövőben sem tudnánk — egészen ugyanazon viszonyok között — másképen cselekedni. Miben nyilvánul tehát a szabad akarat hatása, ha mindig és mindenben csak okok, és ismét okok kényszerítenek cselekvésre?

És ha jobb belátásunk alapján — okultan, úgy érezzük, hogy a múlt tévedéseit elkerülnők a jelenben, csak megváltoztathatnók a történeteket... maga e körülmény is, nem a mellett bizonyít-e, hogy okok uralkodnak az akaraton? Avagy tekintsük a történelem eseményeit; hány tett jött és jön létre a vakbuzgóság, fanatizmus, politikai és vallási vagy nemzeti-ségi rajongás útján? Melyek nagyobb hatalmaknak bizonyultak a múltban — de nagyobb hatalmak ma is, mint akár a józan ész, akár a nemesebb érzelmek... hát még mint a szabad akarat? És a szenvedélyek pszichológiája! Mire mindenre nem ragadja az embert a hiúság, dicsvágy, szertelen gyűlölet, szerelem?

A bűnügyi esetek komoly tanulmányozása meg épen kézzelfoghatólag a mellett szól, hogy bizony legtöbb bűntett — a bűn elkövetésére való hajlam mellett, a társadalmi tényezők hatalmas befolyása alatt keletkezett. Elhanyagolt vagy épen rossz nevelés, gonosz társaság, nyomor, kínálkozó kedvező alkalmak egyformán erős indokai, mondhatni szülő-okai a criminalitásnak! Avagy nem bizonyítja-e maga az élet, hogy még ugyanazon hajlamok, ugyanegy természet mellett is milyen különböző cselekvések merülnek föl az élet nagy színpadán? Ugyanazon hajlam mellett a kegyetlenkedésre, az egyik nyomorteljes életviszonyaitól úzva, rablógyilkossá — a másik kedvező körülmények mellett, vakmerő bátorsága és kérlelhetetlen kegyetlensége alapján még hírneves, dicsőített hőssé válik. Ugyanazon hajlam mellett a kártyajátékokra az egyik tönkre megy, koldusbotra jut, s mint ilyen, nyomora által kényszerítve csalással, lopással tengeti életét, míg utol nem éri a társadalmi igazságszolgáltatás s börtönre nem jut. A másik szerencsését alapítja meg, dúsgazdaggá lesz. Bizvást állíthatni, hogy a physikai és socialis tényezők egész hálózata az, melynek szálaiból az emberi cselekvések szövődnek. E tényadatot még Drobisch is elismeri, midőn úgy nyilatkozik: hogy az egyes emberek moralitását korán sem tekinthetni saját művök gyanánt... mert mindenkinek moralitása külső és belső élet-történelmének productuma. És alább: az egyes ember moralis felelősségének megítélésénél nem szabad őt társadalmi összeköttetéséből kiszakítani és isolálva tekinteni, mert a dolog inkább úgy áll, hogy a társadalom minden egyes tagja kisebb vagy nagyobb mértékben, közvetve vagy közvetlenül, mások cselekedeteiért vagy mulasztásaiért maga is felelős, miután a társadalom minden egyes tagja erkölcsi solidaritásban áll egymással.*) Miben mutatkozik hát a szabad akarat hatása?

Azonban hadd beszéljenek most a számokból vonható conclusiók.

A moral-statisztika számokkal bizonyítja be, hogy az emberi élet tüneményei csak úgy állandó és változó befolyások által határozvák meg, mint a természeti tünemények. Az okság egyetemes törvénye egyformán érvényes itt — és ott. A sta-

*) Drobisch: *Die moralische Statistik und die menschl. Willensfreiheit.* 91., 92. lap.

tisztikai számokban mutatkozó hasonlóság, mondhatni egyformaság alapján kénytelen az ember e tételt elfogadni... hacsak maga-magát nem akarja álmítani.

Áttekinthetjük az emberi élet összes viszonyait s az ezekből folyó cselekedeteket, a mint ezeket a moral-statisztika feldolgozta, s kénytelenek leszünk meggyőződni, hogy a társadalmi és erkölcsi világban is minden megszabott törvények szerint történik. Elkezdve a születési statisztika adataitól, egész a halálózási statisztika adataiig, a nyert számok mindenütt e törvényszerűséget hirdetik.

A születési statisztika eredményei egészen határozottan azt bizonyítják, hogy a nemek egyensúlya egyetemes tapasztalati törvény; mit maga Oettingen is föltétlenül elismer, midőn a nemek egyensúlya és polaritása fölött értekezve, így alapítja meg a végeredményt: «Unser Gesamttresultat ist, das trotz aller geringfügigen Schwankungen im Einzelnen, doch im Grossen und Ganzen, namentlich während der Periode des heiratsfähigen Alters, sich die Geschlechter vollkommen die Waage halten».*) Sőt alább még azt is kimutatja, hogy a hol közbejött okok (például háború, epidemia, kivándorlás stb.) következtében ez egyensúly időlegesen megzavartatik — megfelelő intensitással törekszik a természet az egyensúlyt ismét helyreállítani, elannyira, hogy az úgynevezett compensatio törvényét (Compensationstendenz) tapasztalati úton bebizonyított törvénynek kell tekintenünk.***) Nem beszélnek-e mindezek a tények kézzelfoghatólag bizonyos magasabb törvényszerűség mellett?

Avagy tekintsük a házassági statisztikát, s kénytelenek leszünk meggyőződni, hogy még e merőben egyéni befolyástól függőnek látszó viszonynál is magasabb törvényszerűség szerepel. Nem lehet tagadni, hogy a különböző idő- és térbeli viszonyok, social-politikai és morális tényezők, physikai okok — mindmegannyian percentekben is kifejezhető befolyással vannak a házasságkötésekre, mint ezt a moral-statisztika ki is mutatja. A termés minősége, tehát a bő vagy szűk esztendő, éhség, háborús vagy epidemikus idő, növekvő immoralitás sze-

*) Oettingen: *Die Moralstatistik. Polarität u. Gleichgewicht der Geschlechter.* 44—54. lap.

**) Oettingen: I. m. Abschn. I. Cap. I. §. 5. *Die Compensationstendenz.*

rint változnak a házasságkötések és pedig szabályszerű arányokban az illető tényezőkkel. Wappäus úgy találta, hogy a gabona értékének maximuma a házasságkötések minimumával, s az értékminimum a házasságkötések maximumával szabályszerűen együtt jár.**) Hasonló szabályosságot tüntetnek föl a többi tényezők és a házasságkötések közti viszonyok is. Villermé a házasulók kora és az esketések közti viszonyt vette bűvárlata alá,**) és arra az eredményre jutott, hogy az itt jelenkező törvények ereje hatályosabb, mint azoké, melyek codexeinkben írva foglaltatnak. Ugyanez áll a hivatás vagy életpálya, foglalkozás, házassági törvények, vallási intézmények befolyásáról. A mint változnak e különböző tényezők, velök változik, szaporodik vagy csökken a házasságkötések száma is.***)

Hasonló eredményre vezetnek az egyetemes törvényszerűség elvét illetőleg a criminal-statisztika adatai. Ha ez adatokat figyelemre méltatjuk, meg kell győződnünk, hogy a bűn elkövetésére való hajlam mellett, a társadalmi befolyások játszószák a főszerepet a bűntények létrehozásánál. Oettingen már többször idézett művében lehetőleg részletesen kiterjeszkedik a criminalitás okainak és tényezőinek megismertetésére, s a bűnök elkövetésére való befolyásuk kiderítésére, s kénytelen bevallani, hogy a socialis tényezők félreismerhetetlen összeköttetésben állanak a bűntények kisebb vagy nagyobb számával. Az életpálya, foglalkozás, nemi különbség, műveltség, társadalmi intézmények, törvények, vallási rendszabályok, népszokások, nemzetiség, büntető-rendszer stb. befolyásolják az emberek cselekvéseit, és minőségek szerint nem egy bűntény elkövetésére szolgálhatnak, sőt tényleg szolgálnak is okok gyanánt. Fayet fáradságos és érdekes összeállítását adta az egyes hivatások és foglalkozások befolyásának a bűn elkövetésére, s bámulatatos törvényszerűséget kellett constataálnia.†)

Guerry az évszakok befolyását a criminalitásra, vizsgálta tüzetesebben, s azon eredményre jutott, hogy az erkölcsiség elleni kihágások a nyári negyedben legmagasabban emelked-

*) Wappäus: *Allgemeine Bevölk.-Statistik.* II.

**) Villermé: *Memoires sur les äges resp. des epoux.*

***) Oettingen: I. m.

†) Fayet: *Essai sur la statistique intell. et mor. de la France*
Seances de l'academie des sc. mor. et pol.

nek,*) és negyven esztendő folytán nyert adatai tökéletesen megegyezőknek bizonyultak.

Mayr szerint általános tapasztalati törvény, hogy a személyek ellen való erkölcsi extravagantiák kedvező esztendőken épen úgy nőnek, mint a vagyonszárazságok csökkennek.**)

Hogy az életkor, nemi különbség, társadalmi intézmények (például csak a lelenczházak hozom föl), vallási rendszabályok szintén hasonló befolyással vannak, senki sem fogja tagadni, a ki csak némileg is figyelmére méltatta e tekintetben a moral-statisztika adatait. Oettingen az életkorra nézve Franciaország-, Angolhón- és Poroszországból gyűjtött teljesen megbízható adatokkal bizonyítja be: hogy nemcsak hogy minden életkor sajátos módon magában viseli bizonyos kihágások veszélyeit, hanem hogy ezek már a legzsengőbb ifjú, valamint majd az elaggott öreg korban jellemző és mérhető típust is öltenek. Sőt az életkor-osztályokra nézve egy skalát is szerkeszthetni, mely évtizedek tapasztalataira alapítva, minden kor bűnre való hajlamának állandó fokát jelöli.***)

A nemi különbséget illetőleg is határozottan állíthatni, hogy befolyással van a criminalitásra; mi már abból az egyszerű tényből is kitűnik, hogy bizonyos bűntények elkövetésére nagyobb hajlamot találunk a nőknél, mint a férfiaknál és viszont. És ki ne ismerné a prostitutio hatását a bűn elkövetésére? A prostituáltaknak viszonylagos résztvevése a criminalitásban valóban bámulatos. Nagyon találóan jegyzi meg e pontra vonatkozólag Corne: «La prostitution est d'ailleurs aux femmes, ce que le crime est aux hommes; c'est la misère et la paresse, qui les y pousse. La prostitution a les mêmes caractères, les mêmes causes et les mêmes effets que le crime. Elle est produit de l'isolement, et elle fait la solitude».†) S hogy mily mérvben nőtt össze a prostitutio a legalávalóbb cselekvényekkel, mennyire, úgyszólván, tenyésző helye lőn az aljasságnak, terjedelmes tanulmánya alapján valóban elevenen festi Avé-Lallement: *Das deutsche Gaunerthum* etc. című munká-

*) Guerry: *Essai sur la statist. mor.* 1833.

**) Mayr: *Statistik der gerichtl. Polizei.* 1867.

***) Oettingen: I. m. 40. §. 496—497.

†) Corne: *Essai sur la criminalité, sur les causes, sur les moyens Vy remédier.*

jában. És teljesen igaza van, midőn az egész társadalmat megrovja és mintegy bűnrészesnek tekinti ez immoralitás elmergesedése miatt; miután kétségtelen, hogy a socialis befolyások nagyban előmozdíthatják vagy akadályozhatják e kiirthatatlan társadalmi betegség elterjedését. Mind e tények, melyek számokra alapítva fejezik ki az emberi cselekedetek törvényszerűségét, kérдем, nem elég biztosítékul szolgálhatnak-e arra nézve, hogy az erkölcsi és társadalmi világban sem található föl még csak nyomát sem az önkényszerű szabadságnak?

Nem is folytatom tovább ez adatok idézését; az egész moral-statisztikát ide kellene igtatnom, ha mindazon tényeket föl akarnám sorolni, melyeket e tudomány összegyűjtött, s a melyek a kitzűzött problema megvilágítását eszközölhetik. Mert tényleg úgy áll a dolog, hogy az emberi élet összes cselekvényeiből — a társadalmi tünetmények egész halmazából egyetlen olyan tényt sem lehet fölhozni, a mely megezáfolhatná az egyetemes törvényszerűség elvét. «Az emberség organismusában, az erkölcsi életmozgalom törvényszerűsége» mutatkozik mindenütt és mindenben — legalább ezt mutatja az emberi társadalmi élet vizsgálatából vett tényadatok átláthatatlan halmaza, mondja maga Oettingen: «Eine fast unübersehbare Menge bedeutsamer Thatsachen... aus denen die Gesetzmässigkeit sittlicher Lebensbewegung im Organismus der Menschheit sich ergab».*) Félreérthetetlen szavak, s nagy horderejű bizonyíték az indifferentista szabad akarat elmélete ellen egy Oettingen részéről, ki már szakmájánál fogva sem tudott szakítani a szabad akarral legalább névleg, s hogy azt megmenthesse az épen általa összehordott tények roppant halmazával szemben, inkább másképen értelmezi a szabad akaratot, mint ezt már fönnebb érintettem. Nincs egyéb hátra, mint hogy a végső consequentiát is levonjuk. És ezt tennünk — a fölhozott tények roppant halmazát tekintve, nem nehéz föladat. A társadalmi élet összes tünetenyei, kicsinyben és nagyban, mindenütt fölismerhető törvényszerűséget mutatnak; mindenben és mindenütt okokra utalnak, s az okok és okozatok sokszor nagyon is bonyolódott összeszőződésének megértése nélkül egyáltalán meg nem fejthetők. A társadalmi ember, a társadalmi okok és ható-tényezők egész hálózatának sokszoros determinatioja alatt

*) Oettingen : I. m. *Schlusserörterung*. 731. lap.

áll — s a társadalmi determinismus nyomása alól magát semmi módon és áron ki nem vonhatja. Nagyon természetes tehát, hogy a társadalmi élet tüneteinek ilyen determinismusa mellett indeterministikus akaratról beszélni sem lehet, s az akarat koránt sem talán az egyéni önkény szeszélyes akarat, de pusztán physikai okoktól determinált akarat sem, hanem az összes physiologiai, psychologiai és socialis tényezők összehatásával létesített akarat, melyet egyszerűen ethikai akaratnak nevezhetünk, hogy már e név által mind az indeterminismus, mind a physikai determinismus értelmében fogalmazott akarattól szabatosan megkülönböztethessük, egyszersmind további fejtegetéseink irányát is világosan megjelöljük.

V.

ETHIKAI AKARAT. CHARACTER.

Az ethikai akarat meghatározása. Értelmes és erkölcsi akarat. A character. Megismerésének módja. Alapsajátságai. Schopenhauer a characterről. Saját álláspont.

Az ethikai character fogalmában rájutottunk arra a sarkalatos fogalomra, mely ugyanazt a szerepet van hivatva betölteni az általunk felállítandó rendszerben, melyet a szabad akarat fogalma játszik az indeterministikus ethikában. Nagyon indokolva van tehát, hogy mielőtt tovább fűznénk fejtegetéseinket, magának ez alapfogalomnak a határozmányaiival iparkodjunk közelebből megismerkedni.

Az előzmények, a melyekre építenünk kell, az indeterminismus és physikai determinismus ellen kitüntetett igazságok: Indok nélkül az akarat vak; character nélkül, mely az indokra visszahat — teljesen tehetetlen. Tervszerű elhatározást tehát csakis az indok és character együttes működésétől várhatni. Íme ezeket az igazságokat kell alapul venni további okoskodásunkban, és nyomban rájövünk a kérdéses fogalom egy közelebbi definitiójára, hogy tudniillik az ethikai akaratot egyszersmind értelmesnek és erkölcsinek kell tekintenünk. A mennyiben ugyanis nem szenved kétséget, hogy minden indok (mint erről később még bővebben lesz szó) csak az értelem útján hathat; secundum suum Esse cognitum; a ható moti-

vumokra pedig a character csak saját szorosan megszabott egyéni természete szerint reagálhat: egészen nyilván való, hogy az értelem és character által illetén módon determinált akarat, már lényegénél és eredeténél fogva sem lehet egyéb, mint értelmes és erkölcsi akarat. Hogy pedig e fogalmat az ethikai akarat gyűjtő-fogalmá alá soroztuk, ennek az indoka abban rejlik, hogy az akarat azon kettős jellege nélkül erkölcsi élet nem is képzelhető, s mert az így fogalmazott akarat functióiban az ethikai elem annyira præponderans momentum; természetének és szervezetének minőségét pedig az erkölcsi character annyira determinálja, hogy mind e szempontokat tekintetbe véve, teljesen igazoltnak mutatkozik az az eljárás, melylyel a szokásos «szabad akarat» sokszor nagyon tévesen értelmezett elnevezésével szemben egész általánosságban egy új terminust alkalmazunk.

Vajon azonban hogyan értsük és értelmezzük ezt a dolgot közelebről?

Ha az akarat minden functiójának irányát és elhatározásának színezetét végelemzésben a character adja meg: nem ráesik-e vissza összes cselekvéseinkért és elhatározásainkért a felelősség súlya? És általában az akarat egész hatáskörét nem fogja-e a character absorbeálni?

Ám igen. Csakhogy ezeket az anticipált kérdéseket nem érthetjük meg addig, míg előbb a character fogalmával tisztába nem jövünk. Legközelebbi teendőinknek tehát erre a problémára kell irányúlnia.

A thema nem kevésbbé jelentékeny és fontos az ethikusra, a ki nem üres abstractiók — hanem az emberi természet jól átértett lényege és mibenléte alapján akarja föállítani tantételeit: mint akár az akarat kérdése, a melylyel egyébként is a legszorosabb kapcsolatban áll. De nyer még fontosságban az által, hogy a speculativ philosophia erkölcestanának egyik legfőbb tévedése épen erre a pontra vonatkozik, és nem egy hiányos, sőt merőben helytelen ethikai fogalom és tantétel találta forrását e rendszer híveinek azon tudományosan nem igazolható elméletében, melylyel a character kérdését akarták megfejteni. Úgy tekintették a character-t, mint egy egészen a szabad akaratától függő, tetszés szerint nevelhető és nemesíthető, vagy épen gyökerében teljesen átalakítható, kiforgatható dolgot, melyben semmi eredeti és constans elem, például alap-

sajátság vagy dispositio sincsen; s midőn aztán ezzel az eredményvel kapcsolatosan, sőt abból folyólag egy sereg ethikai fogalmat fejlesztettek, a melyek tartalmának helyességét és tudományos jogosultságát, épen azért, mert csak logikus úton jöttek létre, mi sem biztosította, és nem is biztosíthatta, azon antecedens érvényességen kívül, a melyből egyszerű lehozás (deductio) útján származtak: csak természetes és érthető, hogy az eként construált ethika rendszerének is hemzsegnie kellett az önkényes és semmi módon sem igazolható fogalmaktól.

Annak, a ki e kérdésben biztos eligazodásra akar jutni, nem szabad ezen az úton haladnia. A speculatio nem alkalmas módja egy merőben tapasztalati dolog megfejthetésének. Épen ellenkezőleg — sikerre csak az számíthat, a ki a tudományos kutatás és vizsgálódás mindazon eszközeit fölhasználja, melyeket e tekintetben az újabb methodologia mint egyedül alkalmasakat megjelel; s ez eszközök segítségével fog a munkához.

Az ember character, mely alatt, mint már fentebb is megjegyeztem, az «egész erkölcsi embert», tehát az individualitást, az egyéni természetet kell érteni azon összes sajátosságaival, és szervezetének individualis tehetségeivel és dispositióival, melyek az ő érzelmeit, hajlamait determinálják — merőben, és annyira tapasztalati, hogy a ki annak természetét és sajátosságait más, mint tapasztalati úton, s az itt használható eszközökkel akarja tanulmányozni: fölállíthat ugyan szebbnél-szebb hypothesiseket, de a character tudományosan igazolható elméletét soha sem fogja construálhatni. Avagy kiismerhetjük-e akár a magunk, akár a mások characterét másképen, mint a character vonásainak és tulajdonságainak fáradságos és a legapróbb részletekre is kiterjedő megfigyelése és tanulmányozása által? Csak illetően hosszas önfigyelés és öntanulmány által juthatunk önismeretre, tanulhatjuk ki gyöngéinket és előnyös tulajdonságainkat, és ebredhet föl bennünk a magunkhoz való bizalom vagy bizalmatlanság, a melylyel magunkat bizonyos dolgok keresztülvitelére erőseknek — vagy ellenkezőleg, tehetetleneknek tartjuk. Ilyen — saját magunkon megejtett tapasztalás — azaz jellemünk kitanulmányozása nélkül, örökös talány marad az ember maga előtt, bármily kifogástalanul sajátítja is el a moralisták szépen kiczifrázott elméletét a jellemről. És a mások jellemét sem ismerhetjük meg más módon, mint csak tapasztalás által. Innen van, hogy csakis a kipróbált

(kitapasztalt) jellem szolgálhat alapjául bizalmunknak; s bárhol, bármiben van szükségünk embertársaink közreműködésére és szolgálatára, csakis a kipróbált jellem nyújtja részünkre a kellő biztosítékot. Innen van, hogy mindaddig, míg valaki valamely helyzetben nem volt, s nem tapasztalta, miképen cselekedett az adott viszonyok között — egyáltalán nem is lehet biztos az iránt, miképen fog cselekedni, s csakis a kiállott próba, a végbevitt tett után bízhatik magában, vagy tudhatja, hogy mit bír és mit nem bír tenni: *Quid valeant humeri, quid ferre recusent*. A tanakodás, habozás elhatározásaink előtt, szintén abban leli magyarázatát, hogy nem ismerve tökéletesen magunkat, nem tudhatjuk, vajon a ránk ható motivumok közül, melyiknek lesz meg az az ereje, hogy akaratunkat végleg determinálja. Míg ha egyszer sikerült akár a saját magunk characterét, akár mások természetét és individualitásának alapsajátságait és hajlamait alaposan kiismernünk: ez esetben ítéletünket is határozottabban formulázhatjuk.

Csakis az indokaiban jól fölismeret cselekvésekből, s a character más tüneteiből és nyilvánulataiból lehet tehát kiismerni a character-t — s a ki azt hinné, hogy e problémát sokkal egyszerűbben és könnyebben — és mégis alaposan megoldhatja bármely philosophiai rendszer elveinek értelmében construált speculativ okoskodással: annak nagy tévedésben kellene leledzenie. Mert valamint fölötte fonák eljárásnak tartaná mindenki a természettudós részéről, ha egyes problémáit, például az elemek vegytani tulajdonságait, a delejesség, hő, villamosság stb. tüneményeit, a priori okoskodással, kizárólag elméleti úton akarná megfejteni; ha a botanikus a növények természetét nem tapasztalás és észlelés útján, de theoretikus találgatás által törekednek kiismerni: épen ilyen fonák eljárásnak kellene jellemeznünk azt is, mely a character kérdésében tisztán elméleti okoskodásokkal akarna dönten. Valamint amott — úgy itt is csak a hozzáértő módon alkalmazott tapasztalás nyújthat kulcsot a tünemények megértéséhez.

Ilyetén tapasztalati alapra helyezkedve, az emberi characternek következő alapsajátságai és jellemző vonásai tűnnek elő:

a) A character merőben individualis egyéni tulajdon; nem minden emberben egyforma, melyet csak nevelni kell, hogy bárminővé kinőhesse magát, hanem minden embernél

más és más, és pedig oly kiszámíthatatlanul különböző fokozatokban, a tulajdonságok és hajlamok, dispositiók különböző aránya szerint, hogy a szellemi tulajdonok és testi szervezeti sajátságok tekintetében, alig különböznek az emberek egymástól nagyobb mérvben, mint erkölcsi jellemökre nézve. A természetben bárhol csak észlelhető analog tünetmények egész sorozata, bizonyít e föltevés helyessége mellett. Mindennek, a mi csak létezik, megvan a maga eredeti egyéni természete, mondhatni alap-character, mi által még a nem és faj — a genus és species határain belül is különbözik minden egyéb létezőtől, és épen és egyedül csak azzá, az egyedileg meghatározott valamivé lesz, a mi. Es e tekintetben az ember sem tesz kivételt. Minden egyes embernek is megvan a maga individualis természete vagy alap-character, melyhez képest csak az lehet belőle — testileg, szellemileg, erkölcsileg... a mivé őt character: egyéni tehetségei és hajlamai alkotják. Ennek határait túllépnie, és talán önkényes akaratával — vagy nevelés, szoktatás stb. által, eredeti egyéni természetéből kivetkőznie — lehetetlen. Innen van, a character ez individualitása lehet csak az oka, hogy miért különböznek az emberek egymástól annyira, nemcsak szellemi, hanem erkölcsi tekintetben is; s hogy ugyanazon indokok, életviszonyok és körülmények hatása mégis oly végtelenül különböző az egyes embereknél. A lelkület millió-féle vonása és változata is a character e saját-ságában leli megfejtését.

Még se higyük a tényeknek? És inkább elfogadjuk vagy megtartsuk a régi elméletet, melylyel szemben mindezen és hasonló tünetményei az emberi szellemi és kivált erkölcsi életnek megfejtethetlen talányok maradnak? Ám ez az eljárás, megengedem, hogy nagyon könnyű módja hangzatos elméletek és tantételek föállításának — de komoly sikerrel nem biztat.

b) Az individualis characternek másik alapsajátsága: hogy annak alaptulajdonságai vagy főbb vonásai, implicite — mint elrejtett dispositiók vagy hajlamok, már eredetileg megvannak a szervezetben mint örökölt tulajdonok: azokat tehát az ember magával hozza a világra. A character nem a művészet remeke, vagy talán mesterségesen alkalmazott más tényező-k mesterműve, hanem a természet alkotása (Schopenhauer). A művészet, az úgynevezett jellemfejlesztés különféle módjai: a nevelés, tanítás, szoktatás, dressura stb. csak annyit eszkö-

zölhetnek, hogy kifejleszthetik vagy esetleg elfojthatják azon latens hajlamokat, a melyek mint szellemi vagy erkölcsi talentumok, vagy ellenkezőleg mint extravagans dispositiók — valamely egyén characterében, hozzáértő módon alkalmazott megfigyelés és próbák útján, ha néha nehezen is, de mégis föl ismerhetők, vagy önkénytelenül is föl-föltűnnek: azonban magát a characteret netalán gyökerestől átalakítania semmiféle művészetnek sem áll hatalmában. Nevelés és tanítás — meg hamisíthatják a characteret, hogy nyilvánulataiban egyebet mutasson, mint a mi: de ez korántsem annyit tesz, hogy ez által talán maga a character lényege is megváltozott vagy átalakult. Csak a forma változott — a lényeg ugyanaz maradt. A mi, megengedem, hogy némileg rejtélyes dolog lehet, a mennyiben maga az individualitás is, az úgynevezett natura, és ennek egyik ágazata, a character tényleg egyike a nagy természet legtitkosabb műveinek: de azért azt, mint eltagadhatatlan tény — ha kimagyarázni nem is tudja, elfogadni — kénytelen a tudomány. Avagy nem tapasztaljuk-e léptenyomon, hogy minden természeti dolognak vannak olyan alapsajátságai, a melyeket megmagyarázhatatlan módon magával hoz a világra, s a melyek által aztán, mint megannyi természetes korlát által, fejlődése egész folyamában korlátozva is van, hogy életének minden mozzanatában csak azzá legyen és lehessen, a mivé őt természete kvalifikálja. A növényi magban, már a natura benn van, az az eredeti typus, melynélfogva csak azzá lehet, a mi abban a magban, már eredetileg, mintegy praeformálva van. Ez a törvény az emberre nézve is érvényes. Legalább a tapasztalás azt tanúsítja, hogy az ember is hoz magával olyan eredeti hajlamokat és tehetségeket, a melyek fejlődése és működései elé korlátokat szabnak, s a melyeknél fogva az egyik többet — a másik kevesebbet bír tenni, és pedig nemcsak physikailag, de szellemi, sőt erkölcsi tekintetben is. Hiszen tudjuk, hogy az erkölcsi hajlamok nem kevésbé örökölhetők, mint akár bizonyos testi sajátságok, akár a szellemi tehetségek. Itt sem használ tehát semmiféle argumentálás a régi theoria mellett; a tények hangosabban beszélnek minden elméleti okoskodásnál.

c) Harmadik alapsajátsága a characternek, hogy van benne valami állandó, változatlan elem, a mely egy-ugyanazon egyénnél mindig ugyanaz, az egyén lelkületének bizonyos ha-

tározott eltörülhetetlen jelleget kölcsönöz, és annak egész lényét s gondolkodását, érzelmeit, törekvéseit szakadatlanul befolyásolja. «Az ember charactere — mondja Schopenhauer — állandó és változatlan, ugyanaz marad egész éltén át. Esztendei, viszonyai, sőt ismeretei és nézetei változékony burka alatt ott rejlik, mint rák a héjában, egy-ugyanazon ember változhatatlanul. A characternek csak irányában és anyagában mennek véghez úgy látszó módosulások, melyek az életkorok és szükségleteik különbségéből keletkeznek. Az ember soha sem változik meg, a mint egy esetben cselekedett, úgy fog ő teljesen egyenlő körülmények közt — fölteszem a körülmények pontos és hibátlan ismeretét — mindig ismét cselekedni... «Némely ember tagadni fogja szóval ezt az igazságot, de fölteszi ám eljárásában, mert a kit egyszer gazságon ér utol, többet soha sem hiszen neki; ellenben bízik abban, a kit korábban becsületes embernek tapasztalt. Mert az említett igazságon alapúl az egész emberismeret... az is, hogy az igazi becsületet (nem a «lovagiast», a bolondok becsületét), ha egyszer elveszett, soha sem lehet helyreállítani, hanem egyetlenegy semmirekellő cselekedet mocska örökre elfogta az emberét, mint szokták mondani, bélyeget sütött reája.» Innen van az is, — folytatja, — hogy az ember bármely tisztán látja, sőt megutálja hibáit és lelki nyomorékságait, sőt bármely igazán eltökéli, hogy megjobbitja magát, még sem jobbitja meg, hanem komoly szándéka és becsületes fogadása ellenére, újított alkalommal ismét az előbb járt ösvényeken kaptatja magát, úgy, hogy maga is megütközik rajta... A jellem változhatatlan... a jobbulás és nemesbülés egész köre és uradalma csupán csak a belátásban áll... többre, mint az ismeret igazítására nem is terjedhet semmi erkölcsi behatás, és abban járni, hogy egy ember charactere hibáit beszéddel és moralizálással megsemmisítsük és így characterét magát, tulajdonképi moralitását újra teremtsük, épen oly vállalat «mintha az ólmot arannyá változtatni, vagy a tölgyfát gondos ápolással arra vinni akarnók, hogy barackot teremjen».*)

Nem akarom állítani, hogy Schopenhauer ez elmélete a characterről, a maga egész merevségében, és minden részletében helyes és kifogástalan. Nem egy tényt — sőt magát a fej-

*) Schopenhauer: *Die beiden Grundproblemen der Ethik*. 50—52. lap.

lődés törvényét kellene annak ignorálnia, a ki a character természetét e theoria szerint akarná construálni. Az élő természet minden tünetében, saját szervezetünk életében, minden lépten-nyomon a fejlődés tüneteivel találkozva, vajon milyen joggal állíthatnók föl az elvet, hogy mindezen analog jelenség ellenére, a character minden ízében változatlan, sőt még az individualis természetszabta korlátokon belül sem fejleszthető? Az ember, sem physikai, sem szellemi, sem erkölcsi életében, nincsen olyan merev stabilismusra — szellemi vagy erkölcsi stagnálásra kárhoztatva; mint a milyen mereven változatlanak Schopenhauernek ez az elmélete a character-t contemplálta. Hanem igen is, kétségbevonhatatlanul helyes az alapgondolat, a mely ebben az elméletben foglaltatik. Minden egyes ember characterében van valami constans elem, a melyet az egyén lelkületéből kitörülni nem lehet — annyira hozzátartozik az ő individualis szervezetének alapsajátságához. És ez az egyéni szervezeti alkat, vagy ethikai dispositio, vagy nevezzük bármily néven, alkotja minden egyes embernek azon sajátságát, a mely nélkül már nem lenne az, a ki; a mi tehát, az ő legeredetibb — és alapvonásaiban — változatlan tulajdona, s a melynek minőségétől függ a character-fejlődés vagy fejlesztés fokozata. Talán elnevezhetnők e constans vonást: alap-characternek — a midőn aztán a fejtegetett tantételt úgy formulázhatjuk, hogy az alap-character változatlan: egyszersmind annak helyességét tapasztalati adatokkal is igazolhatjuk. Mindennek, a mi létezik vagy él a természetben, megvan a maga különös természete — a minél fogva minden egyébtől különbözik. Az egyéni természet ilyen állandó és változatlan vonásai nélkül, lehetetlen lenne a létezés alapformáinak és specialis természetének kiismerése — és az embernél lehetetlen lenne: az öntudat, az ember- és önismeret. Az élet pedig, összes nyilvánulataival, egy merőben értelmezhetetlen talányúl állana a tudomány előtt. Miképen magyarázhatnók meg az emberi lelkület — érzelmek, indulatok, szenvedélyek stb. kiszámíthatatlan különfeleségét, és ez alapon az ember és ember közt észlelhető és constatálható roppant különbséget, egy — alapvonásaiban változatlan, alap-character fölvétele nélkül? Hogyan beszélhetnénk kipróbált jellemről? Hogyan fejtenők meg azt a mindennapi tapasztalást, hogy számtalan esetben, minden moralizálás, oktatás és jellemnemesítő kísérlet és tö-

rekvés, tökéletes hajótörést szenved az eredeti alap-characteren, melyet semmiféle erőlködésnek sem sikerül lényegében megváltoztatni és alapjellegéből kiforgatni? Önző, gonosz akaratú emberből — soha sem lesz önzetlen, jóakaratú ember. Mert egoismus és malitia, önzetlenség és jólelkűség annyira különböző, sőt sarkalatosan ellenkező character-tulajdonságok, melyeket gyökeresen úgy átalakítani, hogy egymásba olvadjanak, teljes lehetetlen. Fordúlnak ugyan elő látszólag némely ritka esetben a character átalakulásának ilyen tünetei; de ez a tapasztalat is, nemhogy gyöngíténé, de még inkább erősíti állításunkat — mert a mellett tanúskodik, hogy a gyökerében egoistikus vagy malitiosus character, még tettetni is bír, csak-hogy célzt érhessen. Másnak mutatja magát, mint a mi — ha ugyan ilyen módon könnyebben boldogul. Mindenesetre nagy hiba volna tehát, illetén sporadikus és a mellett még rosszúl is értelmezett esetekből akarni következtetéseket vonni az alap-character változatlansága ellen. Az aranyat és ezüstöt is utánozzák az úgynevezett talmi-aranyban és britannia-ezüstben... de csak utánzat marad ez azért mindig: tökéletesen így áll a dolog a characterrel is.

És ebben a tanban: az alap-character változatlanságáról — habár talán némileg beleütközik is némelyek fölfogásába — nemcsak hogy semmi ellenmondás, vagy veszedelem az erkölcsös és vallásos érzületre, nem rejlik; sőt épen ellenkezőleg — ha így nem volna a dolog: egy kényünk-kedvünk szerint, minden pillanatban változható character mellett, nem lehetne beszélni valódi erkölcsi életről. Avagy kérdem, nagyobb garantiája-e az az erkölcsiségnek, ha a legerköcsösebb embernek is csak tetszésétől, szabad akaratától függ, hogy mintegy varázsütésre, egy pillanat alatt, egész jelleme teljesen átalakulhasson, és belőle, a legmoralisabb emberből, egyszerre a legimmoralisabb ember váljék, semmint ha ilyen átalakulása változatlan alap-characterénél fogva egyáltalán lehetetlen dolog? Az-e a becsületesebb ember, a ki még ha akarna sem bír becsütelenséget követni el, vagy az, a ki ma talán még a legbecsületesebb — holnap pedig már a legbecstelenebb tettet is bírja elkövetni? Mind e kérdések, azt hiszem, elég döntő választól szolgálnak arra az ellenvetésre, mely az alap-character változatlansága elméletét veszedelmesnek hirdeti a moralításra.

Azonban elméleti és tapasztalati igazságokba ütköző pont sem foglaltatik ebben az ethikai tantételben.

Ha az ember más — physikai és psychikai — tehetségeinek is megvannak a magok «határai», melyeken túl e tehetségek vagy hajlamok, vagy szervezeti dispositiók nem terjeszkedhetnek; korlátolt eszű, idióta emberből például soha, semmiféle nevelés vagy oktatás és szorgalom által sem válik genie; ... a minthogy a kinek éppen semmi hajlama sincsen a zenére vagy a művészet valamelyik más ágára, abból soha — bármily erőlködés árán sem lesz ihletett zenész vagy festő, szobrász; s a költőnek is születnie kell: a szervezeti tehetségek és dispositiók fejlődéstörvényének ez analogiája alól miért tenne a character kivételt? Nem is teszen. Legalább a meghamisítatlan tapasztalás, s a moral- és criminal-statisztika adatai ezt bizonyítják. És e bizonyítékok ellen, az ellenkező elmélet elavúlt fegyvereivel, sikeresen küzdeni nem lehet.

PAUER IMRE.